UDK: (460.35)81'36:81-119

Izvorni naučni rad

Primljeno: 30. 9. 2019.

Prihvaćeno za štampu: 13. 1. 2020.

dr. sci. Hajrudin Hodžić, docent

Univerzitet u Bihaću

Islamski pedagoški fakultet

E-mail: hajrudinhodzic@gmail.com

ANDALUŽANSKA GRAMATIČKA ŠKOLA

Sažetak

Andalužanska gramatička škola je jedna u nizu gramatičkih škola koja je obogatila lingvistiku arapskog jezika i ostavila neizbrisiv trag na njen dalji razvoj.

Nakon dolaska Arapa u Andaluziju, a zbog specifičnog geografskog položaja, javila se potreba za izučavanjem arapskog jezika i svih disciplina vezanih za njega. Iako su živjeli daleko od naučnih centara na arapskom Istoku, Andalužani su postali prepoznatljivi po svojim karakterističnim stavovima i svojim komentarima brojnih kapitalnih djela, ali i djelima koja su nastajala u Granadi, Kordobi i Sevilji koja su u velikoj mjeri obogatili arapsku biblioteku.

Rad predstavlja okolnosti u kojima je nastala ova škola, navodi najznačajnije karakteristike i stavove ove škole, kao i najznačajnije protagoniste Andalužanske škole i njihov doprinos razvoju gramatike arapskog jezika uopće.

Ključne riječi: *arapski jezik, Andaluzija, gramatika, gramatička škola, Kufska i Basranska škola.*

Uvod

U jednom od prethodnih brojeva Zbornika radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću pisali smo rad o Ibn Maliku, jednom od najvećih autoriteta arapskog jezika uopće. Tada smo predstavili prilike i okolnosti u kojima su živjeli i djelovali učenjaci u jednom drugačijem, evropskom podneblju i u takvim okolnostima obogaćivali jezik zadnje

Božije Objave čovječanstvu. Upravo su te okolnosti i ovaj put bile motiv da za ovaj broj zbornika pišemo o Andaluzanskoj gramatičkoj školi.

Prilikom čitanja o Andaluziji ili istraživanja njene historije javlja se specifični pomiješani, oprečni osjećaji; osjećaj ponosa zbog velikih dostignuća na svim poljima i oblastima koje su stanovnici tadašnje muslimanske Andaluzije postigli, ali i osjećaj gorčine i razočarenja da ta mjesta više ne pripadaju muslimanskom civilizacijskom krugu.

Prije nekoliko godina ukazala mi se prilika da s radnim kolegama posjetim tu neobičnu i čarobnu regiju. Nakon obilaska najznačajnijih mjesta i upoznavanja izbliza sa svim njenim dražima, javila se potreba da se govori o istoj, a sve s ciljem da se pokuša dio toga otrgnuti od zaborava i osvježiti sjećanje na epohu kada je jezik Objave bio glavno sredstvo komuniciranja na tim plodnim južnoevropskim krajevima.

Pored svega toga, uvijek sam imao potrebu i želju da našoj javnosti prezentiram gramatičke škole unutar arapskog jezika, njihove protagoniste, metodologiju i stavove. Andaluzanska gramatička škola je po mnogo čemu specifična i to je razlog zbog kojeg sam se opredijelio da upravo s njom počnem prezentaciju gramatičkih škola i pravaca.

Cilj rada je predstaviti okolnosti u kojima je nastala ova škola, navesti najznačajnije karakteristike i stavove ove škole, kao i predstaviti najznačajnije protagoniste Andaluzanske škole i njihov doprinos razvoju gramatike arapskog jezika uopće.

Nastanak i razvoj gramatičkih škola u arapskom jeziku

Arapl prije islama su bili neuki u skoro svakom pogledu, a nepismenost i ġāhiliyya su bili njihova nerazdvojna odrednica, a to se može reći i za njihovo bavljenje arapskim jezikom. Njihovo korištenje jezika bilo, s aspekta gramatičkih pravila, ispravno, jer su imali urođenu tzv. *salīqu* – tj. sposobnost ispravnog korištenja jezika kojeg su stjecali bez posebne naobrazbe (Muftić 1984: 1554). Međutim, kako se islam širio izvan granica Arapskog poluotoka i dolazio u dodir s drugim narodima, osjetila se opravdana bojazan od ugrožavanja „gramatičke čistoće“ arapskog jezika, a samim tim bi ispravno razumijevanje Objave, koja se manifestuje u Kur'anu i sunnetu, bilo dovedeno u pitanje. To su samo

neki razlozi koji su doveli do studioznog bavljenja arapskom gramatikom. Kako je vrijeme odmicalo, a udaljenost i nemogućnost komuniciranja između učenjaka tog perioda postala sve izraženija, došlo je do formiranja različitih stavova o pojedinim pravilima u jeziku, iz kojih će se vremenom formirati gramatičke škole, koje imaju svoje specifične stavove i protagoniste, koji iste potkrepljuju brojnim argumentima i stoje u njihovu odbranu.

Tokom tog perioda u značajnijim centrima, većim gradovima pridavala se posebna pažnja izučavanju arapskog jezika kao bitne pretpostavke ispravnog razumijevanja Kur'ana. *Sve takve centre* (gdje su praktikovane istraživačke aktivnosti), *koji su svojim djelovanjem okupljali veći broj učesnika, arapski povjesničari rado nazivaju gramatičkim školama* (Kico 2003: 95).

Tako je prvo nastala Basranska gramatička škola (po istoimenom gradu na jugu Iraka), a zatim i druga po drugom gradu u Iraku, Kufi. Ove dvije škole su obilježile prvu fazu razvoja arapske gramatike. Ove škole su nastale kao plod rasprava između lingvističkih stručnjaka toga vremena i one su po nastanku i raširenosti najpoznatije gramatičke škole u arapskom jeziku. Vremenom su u drugim gradovima i regijama nastajale grupe učenjaka čija mišljenja su se razlikovala od stavova prve dvije, ili su po pojedinim stavovima uzimali mišljenja čas jednih, čas drugih, a po određenim pitanjima imali svoj zaseban stav zasnovan na argumentima iz Časnog Kur'ana, riječima poslanika Muhammeda, a.s., ili poeziji predislamskih Arapa. Tako se, prema Dayfu, formiralo pet gramatičkih škola: Basranska, Kufska, Bagdadska, Andalužanska i Egipatska.

Između navedenih škola postoje precizno definisane razlike koje ih čine posebnim i različitim. Prema tome, možemo zaključiti da su temelji arapske gramatike postavljeni na Istoku arapskog svijeta (preciznije u Iraku), a kasnije se ravnomjerno razvijali u svim dijelovima arapskog svijeta od Indijskog do Atlantskog okeana.

Danas je bavljenje ovom problematikom izuzetno aktuelno, posebno prilikom odabira magistarskih i doktorskih radnji, od kojih ćemo neke navesti u ovome radu. Jednu od najopširnijih studija na ovu temu napisao je Šawqī Dayf, autor djela *Al-Madāris al-naḥwiyya*. Upravo on je jedan od prvih koji je ukupne aktivnosti bavljenja gramatikom

arapskog jezika na prostoru Andaluzije okarakterisao i nazvao školom, iako se pojedini autori s tim nisu složili, o čemu ćemo govoriti u zadnjem poglavlju ovoga rada.

Faze razvoja arapske gramatike na prostoru Andaluzije

S obzirom da je ulazak Andaluzije unutar arapsko-islamskog civilizacijskog kruga kasnio u odnosu na Istok, to se odrazilo i na sve aspekte života, među kojima je i bavljenje naukom, a među njima i jezičkim pitanjima. Ono što je obilježilo prvi period nakon dolaska islama na te prostore jesu naučni kružoci u kojima su učenjaci i književnici podučavali omladinu Kordobe i drugih andalužanskih gradova, osnovama arapskog jezika kroz arapsku poeziju i tekstove, a sve s ciljem ispravnog razumijevanja i ispravnog recitiranja teksta Časnog Kur'ana (Dayf 1968: 288). Drugo obilježje ovog perioda jeste jednostavnost materije koja se izučavala, jer, prema Karrāru i drugima, učitelji u spomenutim kružocima nisu bili adekvatno educirani iz oblasti arapske gramatike i općenito arapskog jezika (Karrār 2012: 52).

Da bi se smanjio veliki jaz između arapskog Istoka i Andaluzije, vladar Andaluzije Abdurahman Treći Veliki, inače mecena umjetnosti, je po uzoru na Abbaside na Istoku nastojao unaprijediti Andaluziju u kulturološkom smislu, pa je motivisao pojedine naučne autoritete s Istoka da se nastane i djeluju u Andaluziji. Prema Espositou, *bilo je to doba izobilja i velikih dostignuća, tokom kojeg su intelektualni krugovi muslimana, jevreja i kršćana, pod Abdurahmanovim pokroviteljstvom, doprinijeli procvatu umjetnosti, književnosti, astronomije, medicine i drugih kulturnih i naučnih disciplina* (Esposito 2005: 296). Vrijeme će potvrditi da je ovaj potez dobio historijske razmjere i imao za posljedicu razvoj nauke i kulture u Andaluziji, što će se vremenom pretvoriti u naučnu renesansu, čiji će se plodovi prenijeti na značajan dio Evrope i tada poznatog svijeta. Među autoritetima koji su se nastanili u Andaluziji najviše se isticao 'Abū 'Ali al-Qālī al-Bağdādī (umro 330/941.) čiji naučni doprinos je ostavio neizbrisiv trag na naučni razvoj Andaluzije. Njegov dolazak je predstavljao kulturološku prekretnicu za te krajeve koja se manifestuje kroz djela koja je sa sobom donio, predaje koje je prenio, a posebno pisana djela koja je napisao tokom boravka u Andaluziji. Poseban doprinos su njegovi učenici koji

su pod njegovim mentorstvom izrasli u naučne velikane svoga podneblja.

Razlozi dolaska naučnih autoriteta u Andaluziju nisu bili, isključivo, naučne prirode. Pored naučnog motiva, često su političke, ekonomske i društvene prilike značajno utjecale na njihov dolazak i ostanak u tim krajevima (Karrār 2012: 58). Sve je to rezultiralo da je vremenom Andaluzija postala oaza za učenjake i tragaoce za znanjem.

Islamske nauke u periodu II i III hidžretskog stoljeća su cvjetale u čitavom muslimanskom svijetu, a posebno na muslimanskom Istoku.

Počev od II stoljeća nakon Hidžre, u mnogim islamskim zemljama može se primijetiti „navala na znanje“, što od ovog perioda čini jednu veliku epohu znanosti, bez čega polet učenjačke tradicije na krajnjem zapadu arapskog svijeta ne bi bio shvatljiv (Clot 2012: 217). U takvom ambijentu, značajan broj Andaluzana bi se zaputio izvan granica Andaluzije i svoje znanje stjecali u Kajravanu i većim naučnim centrima, poput Kaira, Damaska, Bagdada, Medine, Basre i Kufe, nakon čega bi se vraćali u svoju domovinu kako bi naučeno prenosili svojim sunarodnjacima. Na tim putovanjima koja su često bila vezana za obavljanje obreda hadža, posebnu pažnju su pridavali različitim načinima učenja Časnog Kur'ana, po čemu su postali prepoznatljivi. Posvećivanje tim disciplinama neizostavno je iziskivalo da se posveti pažnja upravo arapskom jeziku i njegovoj gramatici.

Arapski jezikoslovci su suglasni da je jedan od razloga intenzivnijeg bavljenja gramatikom negativan utjecaj nearapa na Arape u pogledu korištenja arapskog jezika, što je dovelo do pojave *lahna*, odnosno, sve izraženijeg pogrešnog korištenja jezičkih konstrukcija. Stoga je bilo neophodno da se stane u kraj takvoj pojavi. Prevažodni zadatak gramatike, bio je zaštita ispravnog shvatanja Objave, jer bi izraženiji *lahn* mogao dovesti do pogrešnog poimanja osnova vjere, pa se dodatnim posvećivanjem pažnje gramatici htjelo prevenirati da do toga ne dođe. Ta pojava je posebno dolazila do izražaja u nearapskim sredinama koje su Arapi osvajali, poput pograničnih sredina s Perzijom i Andaluzijom.

Prvi gramatičari arapskog jezika u Andaluziji bili su Ġawdī b. 'Uṭmān al-Mawrūrī, koji je otputovao na Istok i sticao znanje kod Al-Kisā'ija i al-Farrā'a, istaknutih protagonista Kufske gramatičke škole. Upravo to

objašnjava zašto su mišljenja Kufske gramatičke škole zauzela važno mjesto u mišljenjima andalužanskih gramatičara (Ḍayf 1968: 289). Ġawḏī b. ‘Uṭmān al-Mawrūrī je imao ključnu ulogu u ovakvom usmjerenju ostalih učenjaka da se priklone ovoj školi. Druga dimenzija koja je omogućila lakši prodor stavova Kufske škole jeste jednostavnost gramatičkih pravila u toj fazi, koja su se podudarila sa skromnim znanjem kojeg su Andalužani imali o gramatici arapskog jezika (Karrār 2012: 55).

Tako je ostalo dok nije Sibawejhov *Al-Kitāb*, koji je došao u Andaluziju putem Al-’Afušnīqa (umro 307/919.), preuzeo primat u Andaluziji u svakom smislu, bilo da se radi o izučavanju, memorisanju ili komentaranju.

Međutim, prodiranjem stavova drugih gramatičkih škola, ali i stasavanjem značajnog broja velikana arapske jezikoslovne znanosti iz reda samih Andalužana, došlo je do uobličavanja zasebne škole koja, poput Bagdadske, puno pažnje predaje selekciji mišljenja koja pripadaju različitim školama i autoritetima iz različitih sredina. Upravo je princip selekcije stavova arapskih jezikoslovaca jedna od bitnih karakteristika Andalužanske škole.

Ova škola je svoj vrhunac doživjela za vrijeme tzv. *Mulūk al-ṭawā’if* (*reyes de taifas* ili *kneževi plemenskih skupina*) (Karrār 2012: 62), kada se pažnja jezikoslovaca počela usmjeravati u jezičke detalje, pa se, npr., više nije zadovoljavalo s jednim obrazloženjem za neko gramatičko pravilo, nego se posezalo za dodatnim pojašnjenjima i obrazloženjima, u čemu je prednjačio Al-A‘lam al-Šantamarī (umro 476/1083.) koji je ostavio neizbrisiv trag na razvoj arapske gramatike na području Andaluzije. On je, između ostalog, prenio zbirke poezije šesterice predislamskih pjesnika i napisao komentar djela *Al-Ġumal* od Al-Zaġaġija al-Baġḏādija i djela *Al-Kitāb* od Sibawejha (Ḍayf 1968: 293-294).

Utjecaj drugih gramatičkih škola na Andalužansku školu

Imajući u vidu da su Kufska i Basranska škola najdominantnije gramatičke škole u arapskom jeziku, Andaluzija je, kao i svi ostali dijelovi tadašnjeg arapskog svijeta, bila poprište za nadmetanje ovih škola. Ovaj utjecaj se manifestovao kroz dva segmenta:

a) kroz naučna djela tih škola, poput Kisā'ijevog i Sibawejhovitog djela, jer je izučavanje tih djela utjecalo na širenje stavova istih. Iako je Kisā'ijeva knjiga značajan period bila najrelevantnija na prostoru Andaluzije, i stavovi ove škole bili dominantni, dolazak Sibawejhovitog *Al-Kitāba* je istu potisnuo i zasjeo na pročelje, kako u Andaluziji, tako i u čitavom arapskom svijetu. Popularnost ovog djela je poprimila tolike razmjere da su uzimali za zlo učenjaku koji ga nije pročitao, a možda je najbolja ilustracija značaja ovoga djela epitet kojeg je ponijela ova knjiga kao „Kur'an arapske gramatike“ (Abū al-Ṭayyib 2009: 73) koji je s teološkog aspekta neprihvatljiv. Ovakav preokret i dominacija Sibawejhova djela ne treba čuditi, jer je isto djelo bilo i ostalo najreferentnije djelo arapske gramatike sve do danas. Sva naredna pisana djela iz domena arapske gramatike su se naslanjala na Sibawejhov *Al-Kitāb*, bilo u vidu komentara, sažetka ili referisanja;

b) kroz protagoniste ovih škola koji su promovirali stavove škola čija su mišljenja zagovarali i prenosili na svoje učenike.

Prema tome, možemo konstatovati da je razvoj arapske gramatike, s aspekta utjecaja drugih škola, u Andaluziji prošao kroz četiri faze:

- 1) gramatika pod snažnim utjecajem Kufske gramatičke škole, zbog utjecaja Kisā'ijevog djela,
- 2) gramatika pod snažnim utjecajem Basranske gramatičke škole, zbog jakog utjecaja Sibawejhovitog djela na čitav arapski svijet,
- 3) početkom petog hidžretskog stoljeća ona je bila pod djelimičnim utjecajem Bagdadske škole,
- 4) početkom šestog hidžretskog stoljeća Andalužanska škola se oslobađa utjecaja istočnih škola i sve jasnije je izražena samostalnost iste. (Al-Sayyid 1964: 112).

Najznačajniji protagonisti ove škole

Spomen na ovu školu je sačuvan putem njenih protagonista, jer da nije pojedinaca koji su se proslavili svojim djelima i stavovima te njihovog naučnog doprinosa, ova škola bila bi bez spomena. Navedeni pojedinci najilustrativnije pokazuju o kakvoj školi i kakvim autoritetima je riječ. Spomenuta imena sam odabrao zbog velikog doprinosa kojeg su imali,

iako je broj onih koji pripadaju ovoj školi daleko veći. Više o njima se može naći u brojnim magistarskim i doktorskim radnjama, a značajan prostor im je posvetio Šawqī Dayf u djelu *Al-Madāris al-naḥwiyya*.

1. Ġawdī b. 'Uṭmān al-Mawrūrī al-Qayrawānī (umro 198/813.)

Prvi i jedan od najistaknutijih protagonista *Andalužanske gramatičke škole* bio je Ġawdī b. 'Uṭmān al-Mawrūrī al-Qayrawānī. Pored činjenice da je znanje stjecao kod Al-Kisā'īya i al-Farrā'a, on je udario temelje za razvoj arapske gramatike u Andaluziji, a zatim sva svoja znanja i vještine prenosio na svoje učenike do svoje smrti (Kico 2003: 112–113).

2. Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Zubaydī (umro 379/989.)

Jedan od učenika 'Abū 'Ali al-Qālija, koji je dolaskom iz Bagdada u Andaluziju pokrenuo plodonosnu jezičku i gramatičku renesansu, jeste Muḥammad ibn al-Ḥasan al-Zubaydī, autor djela *Ṭabaqāt al-naḥwiyyīn wa al-luġawiyyīn* i djela *Al-Waḍiḥ*, koji je dao značajan doprinos razvoju gramatike u Andaluziji. Rođen je i stasao u Sevilji, ali je njegova naučna reputacija obuhvatila čitavu Andaluziju i šire.

3. Ibn al-Sīda (umro 448/1066.)

Za Ibn al-Sīdaa tvrde da u njegovo vrijeme nije bilo većeg stručnjaka za gramatiku, poeziju i arapsku historiju ('ayyām al-'Arab). Iza sebe je ostavio veoma značajan rječnik, obojen morfološko-gramatičkim koloritom, po imenu *Al-Muḥaṣṣaṣ*, koji se sastoji od sedamnaest svezaka. Također, on je autor djela *Al-Muḥkam*, za koga pojedini autori kažu da „mu nema ravnog“.

4. Ibn Maḍā' (umro 592/1195.)

Aḥmad ibn 'Abd al-Raḥmān al-Qurṭubī, je jedan od najplodonosnijih autora svoga vremena. Autor je nekoliko djela iz različitih disciplina, prije svega iz područja zahirijske pravne škole i hadisa, a od onih iz oblasti arapskog jezika izdvajamo: *Al-Muṣriq fī al-naḥw* i *Tanzīh al-Qur'ān 'ammā lā yaliq min al-bayān*. Posebno treba istaći njegovo djelo *Al-Radd 'alā al-nuḥāt* u kojem se kritički osvrće na jezičke autoritete arapskog Istoka, koje je ujedno jedino sačuvano od svih njegovih djela.

5. 'Abū al-Qāsim al-Suhaylī (umro 581/1185.)

ʿAbū al-Qāsim al-Suhaylī, jedan od najistaknutijih andalužanskih lingvista svoga doba. Isticao se poznavanjem nauke o kiraetima, ali i predanjima. Iza sebe je ostavio vrijedna djela, poput *Al-Rawḍ al-ʿunuf*, *Kitāb al-taʿrīf wa al-ʿiʿlām bimā ʿubhima fī al-Qurʿān min al-ʿaʿlām*, kao i djelo *Kitāb natāʾiḡ al-fikr*.

6. Ibn Ḥarūf al-Qurṭubī (umro 609/1212.)

ʿAli ibn Yūsuf al-Qurṭubī, jedan od autoriteta u arapskom jeziku, koji je svoju nauku stjecao u Andaluziji, zatim u Arapskom Magrebu i drugim arapskim zemljama, sve dok se nije stabilizirao u Halepu. Iza sebe je ostavio dva komentara, jedan na Sibawejhov *Al-Kitāb*, a drugi na Ibn Zağğāgov *Al-Ġumal*.

7. Ibn al-ʿUṣfūr al-ʾIṣbīlī (umro 669/1270.)

ʿAli ibn Muʾmin al-Ḥaḍramī, nosilac bajraka arapskog jezika svoga vremena. Jedan od rijetkih koji se posvetio arapskoj gramatici, što je rezultiralo objavljivanjem desetine naslova, od kojih izdvajamo *Al-Muqarrab fī al-naḥw*, *Al-Mumtīʿ fī al-taṣrīf* i druge.

8. Ibn Mālīk (umro 672/1274.)¹

Ġamāl al-dīn Muḥammad ibn ʿAbd Allāh al-Tāʾī. Rođen je 1203. godine (600. godine po Hidžri) u Jaénu (poznatijem kod Arapa kao جيان), na jugu Španije na području Andaluzije. U svom rodnom mjestu Ibn Malik je, kako se navodi u njegovoj biografiji, naučio Kur'an napamet i naučio osnovne naučne discipline, nakon čega je značajan dio svoje mladosti proveo kod tadašnjih andalužanskih učenjaka, poput ʿUmar ibn Muḥammad al-Šalawbīn (umro 645/1247.) i Tābit ibn Ḥiyār (umro 628/1230.).

Iza sebe je ostavio brojna naučna djela, neka u formi proze, a neka o formi „edukativne poezije“, ali je daleko najznačajnije djelo koje ga je proslavilo i sačuvalo spomen na njega do današnjih dana – jeste njegovo djelo *Alfiyya*.

9. ʿAbū Ḥayyān (umro 745/1344.)

¹ Više o Ibn Maliku smo govorili u zasebnom radu, gdje smo opširno govorili o ličnosti i naučnom opusu ovog velikana (v. Zbornik radova Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću, broj VIII, iz 2016. godine.)

ʿAṭīr al-Dīn, Muḥammad ibn Yūsuf, jedan od najistaknutijih lingvista, historičara, tefsirskih i hadiskih stručnjaka svoga vremena. Njegova naučna svestranost ga je pozicionirala u sam vrh andalužanskih naučnih autoriteta. Svoj naučni put obilježio je uzimajući nauku od preko četiri stotine učitelja, jer je cijeli svoj život proveo između Andaluzije, Šama, Egipta, Hidžaza i Sudana u potrazi za naukom i u podučavanju. Iza sebe je ostavio čitavo naučno bogatstvo koje se manifestuje u brojnim kapitalnim djelima iz različitih oblasti, kakva su čuveni komentar Kurʿana *Al-Baḥr al-muḥīṭ*, te djelo *Šarḥ al-Tashīl*, kao i brojna druga djela iz različitih naučnih disciplina, a posebno gramatike arapskog jezika.

Pored navedenih, Šawqī Dayf navodi nekolicinu Andaluzana iz reda kasnijih generacija koji su promovirali stavove ove škole, poput Ibn al-Ḥāga, Ibn al-Daʿīya i Ibn ʿAbī al-Rabīʿa.

Karakteristike ove škole

Iako ova škola nije stasala u školu nivoa Basranske i Kufske škole, nedvojbeno je da su njeni protagonisti imali karakteristične stavove koji su ih u značajnoj mjeri činili specifičnim u poređenju s protagonistima drugih škola.

Neke od tih karakteristika su:

1. Pojednostavljivanje arapske gramatike, gdje su, zbog specifičnog položaja Andaluzije i okolnosti u kojima su živjeli, nastojali s arapske gramatike skinuti stigmatu kompleksnosti i učiniti je općepristupačnom. To se desilo u vrijeme kada su se pojedini autori natjecali u otežavanju i kompliciranju elaboriranja gramatičkih pravila i time otežali, a u određenoj mjeri i omrazili narodnim masama izučavanje arapske gramatike. Bilo je neophodno da se poduzmu koraci kojima će se ista pojednostaviti i približiti običnom puku i učenicima te udaljiti je od filozofske dimenzije gramatike u čemu su Andaluzani u velikoj mjeri uspjeli. Taj pristup se ogledao u nekoliko segmenata:
 - a) sastavljanju jasnih i konciznih djela, neka u vidu novih, a neka u vidu sažimanja već napisanih djela, b) pisanju, tzv. „edukativne poezije“, kao novi vid prezentiranja nauke, kao što je to slučaj s djelima: *Al-Muqaddima al-Ġazūliyya*, autora ʿAbū Mūsāʾa al-

Ġazūlija al-Barbarija; zatim djelom *Alfiyya Ibn Mu'ī* autora Zayn al-Dīna ibn al-Mu'īja, na koju su mnogi autori pisali komentare. Međutim, daleko najpoznatija od svih njih jeste Ibn Mālikova *Alfiyya*, kojoj smo posvetili zaseban rad u prethodnom Zborniku.

2. Svojim stavovima, zaključcima i trudom andalužanski lingvisti su se osamostalili od istočnjačkih kolega i ponudili različitu i prepoznatljivu gramatiku, andalužanskog obilježja. Protagonisti ove škole su zagovarali neophodnost različitih oblika obrazlaganja (ar. ta'īlāt) za gramatička pravila, jer je arapska lingvistika u vrijeme dolaska u Andaluziju bila relativno zrela i formirana. Pored prethodne, upravo ova karakteristika se smatra jednom od najistaknutijih tačaka koja ih čini prepoznatljivim u svijetu arapske lingvistike, posebno krajem šestog, tokom sedmog i osmog stoljeća po Hidžri. Ovaj segment Andalužanske škole je posebno vezan za Ibn Mađā'a al-Qurtubiya, autora djela *Al-Radd 'alā al-nuḥāt*, jer je u samoj knjizi glasno ustao protiv teorije regensa u sintaksi (Mulović 2012: 8), zatim za ukidanje analogije i drugih pitanja. Mnogi autori su njegove stavove okarakterisali kao bitan korak u smjeru razvoja arapske lingvistike.
3. Posebnu pažnju su pridavali komentarisanju naučnih djela iz oblasti arapske lingvistike koja dolaze sa arapskog Istoka. Pored njihove kompleksne koncepcije, oni su ih kroz svoje komenatare nastojali učiniti pristupačnijim narodnim masama, ali u isto vrijeme i ponuditi adekvatan naučni komentar tih djela. Od djela koja su bila predmet ove aktivnosti najviše se ističu: Sibawejhov *Al-Kitāb*, zatim Ibn Zaġġāġov *Al-Ġumal*, kao i djelo *Al-'Idāḥ* od 'Abū 'Ali al-Fārisija.
4. Posebno mjesto u njihovoj školi, za razliku od ostalih, zauzimala su hadiska predanja (Muhammedove, a.s., riječi, postupci i odobravanja) koja su koristili u svrhu argumentovanja određenih gramatičkih pravila. U tom segmentu su se posebno isticali Ibn Mālik, Ibn Ḥarūf i al-Suhaylī (Dayf 1968: 310).
5. Oslanjanje na vlastite autore koji su kroz pisanje i komentarisanje andalužanskih djela dali veliki doprinos bogaćenju arapske lingvistike. Ovaj vid doprinosa je bio ograničenog karaktera, jer su

prethodno navedena istočnjačka djela dominirala nad lokalnim djelima.

Neka od njihovih karakterističnih mišljenja

1. Osnova iz koje je nastala uvjetna čestica *mahmā* (مَهْمَا). Oni, kao i neki protagonisti Basranske škole, smatraju da se uvjetna čestica *mahmā* (مَهْمَا), zapravo, sastoji od dvije identične čestice, tj. od čestice *mā* مَا, od kojih je prva uvjetna čestica, dok je drugi dio konstrukcije, tj. čestica (*mā* مَا) suvišna i nema utjecaja na značenje (زائدة). S obzirom da je njihova upotreba na takav način teška za izgovor, onda je došlo do permutacije elifa kod prve čestice glasom h - ه, da bi nakon toga dobila svoj finalni oblik *mahmā* (مَهْمَا).
2. Mogućnost postojanja nekoliko predikata koji se odnose na jedan subjekat, tako da se svaki naredni neodređeni pridjev tretira zasebnim direktnim predikatom, kao što je to slučaj u sljedećem primjeru: زَيْدٌ فَفَقِيهٌ شَاعِرٌ كَاتِبٌ, tako da su pridjevi faqīh, šā‘ir i kātib predikati subjekta Zejd.
3. Al-Suhaylī smatra da se prelaznost glagola putem genitivne čestice *bi* - بِ razlikuje od prelaznosti koju prouzrokuje hemze; pa tako konstrukcija دَهَبْتُ بِزَيْدٍ znači „pratio sam Zejda u odlasku“, dok konstrukcija أَدْهَبْتُ زَيْدًا znači „poslao sam Zejda“ (Ḍayf 1968: 299).
4. Al-Ġazūlī smatra da nije dozvoljeno, posebno kod dvosmislenih rečenica, da objekat prethodi subjektu, kao što je u primjeru: كَلَّمَ مُوسَى عِيسَى (Ḍayf 1968: 301).
5. U pojedinim slučajevima čestica *māḍā* - مَاذَا, može da ima značenje odnosne zamjenice, kao što je slučaj s primjerom: أَنْظُرْ مَاذَا صَنَعْتَ – „Pogledaj šta si napravio“.
6. Ibn ‘Uṣṣūr je smatrao da čestica *inna* - إِنَّ može početi kesrom ili fethom, kada dođe nakon čestica *mūd* ili مُنْذُ, kao što je slučaj sa rečenicom: مَا رَحَلْتُ إِلَى هَذَا الْبَلَدِ مُنْذُ أَوْ مُنْذُ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَنِي – *Nikada nisam bio u ovome mjestu (doslovno: otkako me je Allah stvorio)* (Ḍayf 1968: 307).
7. Ibn Mālik je smatrao da neke imenice mogu imati nepotpunu deklinaciju ukoliko to zahtijeva ritam poetskog stiha, kao što se

jednina, dvojina i množina mogu međusobno mijenjati, npr.: *يَا الْعَيْنَانِ تَنْهَلُ*, iako bi u osnovi trebalo da stoji *تَنْهَلَانِ* (Dayf 1968: 312).

Pored navedenih, brojni su drugi primjeri u kojima su pripadnici ove gramatičke škole imali karakteristične stavove ili preferiranja nekih stavova iz drugih gramatičkih škola.

Koliko je opravdano da ukupan lingvistički doprinos Andaluzana bude nazvan školom?

Imajući u vidu sve prethodno navedeno, s pravom se postavlja pitanje ili nedoumica, koju pojedini autori u svojim radovima naglašavaju, poput sirijskog lingviste dr. Muḥammada Maw'ida, da li se doprinos Andaluzana razvoju arapske gramatike i lingvistike može smatrati zasebnom školom, po uzoru na Kufsku, Basransku i Bagdadsku, ili je ona samo regionalna odrednica za brojne autore s tih prostora koji su dali svoj ogroman i nezanemariv doprinos razvoju arapske lingvistike. Drugim rječima, da li se ona može smatrati samostalnom školom ili ne?

Analizirajući naučna djela koja govore o pitanju gramatičkih škola dolazi se do zaključka da je prvi autor koji je koristio odrednicu „Andalužanska škola“ bio znameniti arapski lingvista Šawqī Dayf u svom djelu *Al-Madāris al-naḥwiyya* i tome posvetio značajan prostor u svojoj knjizi. On naglašava da je upravo Al-'Alam al-Šantamarī (umro 476/1083.) prvi koji je utemeljio osnove Andaluzanske gramatičke škole (Dayf 1968: 288–293). Nakon toga, brojni autori su njegov stav prihvatili, bez posebnog kritičkog osvrta i napisali brojne naučne radove i članke o Andaluzanskoj školi, poput Al-Sayyida, Karrāra, Ma'rūfa, Ibn Ḥaldūna i drugih.

Međutim, bilo je i onih koji se nisu složili sa ovim Dayfovим mišljenjem, nego su se kritički osvrnuli na njegovu konstataciju i osporili je, navodeći argumente kojima podupiru svoje tvrdnje. Tu se posebno ističe sirijski lingvista, dr. Muḥammad Maw'id, profesor s Univerziteta u Damasku, koji je napisao osvrt na ovu Dayfovu konstataciju i argumentovano joj se usprotivio. On naglašava da su „autoriteti koji su prethodno navedeni dali svoj doprinos razvoju gramatike i jezika... ali se sve to ne može smatrati uvodom, niti osnovom na kojima bi se temeljila andalužanska gramatička škola, kako se može pretpostaviti“ (Maw'id 2003: 32) i „čak ako bismo prihvatili

ispravnost ovog mišljenja (misli se na Dayfovo, opaska autora) onda se njihov doprinos ne može smatrati zasebnom školom, jer se njihov doprinos svodi na selekciju mišljenja kufskih, basranskih i bagdadskih gramatičara, a ta selekcija mišljenja učenjaka se ne može opisati kao samostalna gramatička škola“ (Maw‘id 2003: 33).

Sličnu nedoumicu su imali i neki drugi autori. *Prema M. ‘Umaru, naziv gramatička škola u arapskoj jezikoslovnoj znanosti ne ispunjava sve bitne uvjete imenovanja, premda tako oštar stav može dovesti u pitanje izvornost njihovog doprinosa, unoseći i nedoumice oko broja priznatih škola. Sam naziv bi, prema ‘Umaru, trebao podrazumijevati postojanje grupe gramatičara povezanih jedinstvom ideje i koncepta u izučavanju gramatike... Čvrste teorijske osnove, programsku orijentaciju i aktivno djelovanje tokom dužeg vremena M. ‘Umar iznosi kao nužne preduvjete da jedna istraživačka grupa stekne pravo na imenovanje školom* (Kico 2003: 96).

Analizirajući ova dva oprečna mišljenja može se konstatovati da Andaluzanska gramatička škola nema u sebi klasične elemente gramatičke škole, poput ostalih škola, jer je nastala u specifičnim okolnostima, daleko od najistaknutijih naučnih centara, ali i zbog činjenice da su Andaluzani protjerani sa svojih ognjišta i da već više od pet stoljeća ta regija nije dio arapskog govornog područja.

Također, primjetno je da ona nije imala jasno definisanu metodologiju, poput ostalih gramatičkih škola, pa se tako sve svodilo na pojedinačna, individualna mišljenja andaluzanskih autoriteta. To je evidentno kada se iščitavaju djela autora koji zagovaraju postojanje Andaluzanske gramatičke škole.

Međutim, ne može se zanemariti nit koja je spajala njihove stavove, poput težnje za pojednostavljivanjem arapske gramatike, zatim pojedinih mišljenja koja su nastala kao rezultat utjecaja zahirijske pravne škole. Dakle, može se konstatovati da je postojala Andaluzanska gramatička škola, ali da nije ispunjavala sve preduslove ili elemente koje su obilježile ostale škole u Kufi, Basri i Bagdadu.

Zaključna razmišljanja

Andaluzani su dali značajan doprinos razvoju arapske lingvistike na različitim poljima, iako su geografski bili poprilično udaljeni i izolovani

od poznatih naučnih centara tadašnjeg vremena, poput Bagdada, Basre, Kufe, Damaska i Kaira.

Iako je na prostoru Andaluzije izučavanje arapske lingvistike počelo relativno kasno i skromno, naučna i kulturološka renesansa je polučila velike rezultate i od Andaluzije stvorila naučnu oazu za brojne naučne autoritete.

Gramatička škola koja se formirala na tim prostorima nije imala obilježja i specifične karakteristike kakve su imale dvije najrazvijenije škole (u Basri i Kufi), ali se ne može zanemariti doprinos andalužanskih lingvista čiji ukupan naučni opus se može nazvati gramatičkom školom, što su potvrdili brojni lingvistički autoriteti.

Brojni su Andaluzani koji su dali svoj nesebičan doprinos razvoju arapske gramatike, a njihova djela su najbolji dokaz tih tvrdnji. Neka od njih zauzela tako visoko mjesto u savremenoj arapskoj gramatici kakav je slučaj sa Ibn Mālikovom *Alfiyyom*.

Literatura

1. Abū al-Ṭayyib, ‘Abd al-Wāḥid, (2009) *Marātib al-naḥwiyyīn*, Al-Maktaba al-‘ašriyya, Bayrūt.
2. ‘As‘ad (Al-), ‘Abd al-Karīm Muḥammad, *Ḥaṣā’iṣ al-dars al-naḥwiyy fī al-madrasa al-‘andalusiyya*, <http://www.al-jazirah.com/2008/20081127/cu9.htm> (link ispravan na dan 17. 10. 2019.)
3. Clot, Andre, (2012) *Muslimanska Španija*, Libris, Sarajevo.
4. Ḍayf, Šawqī, (1968) *Al-Madāris al-naḥwiyya*, Dār al-ma‘ārif, al-Qāhira.
5. Esposito, John L. (2005) *Oksfordska historija islama*, Selsebil, Živinice.
6. Hodžić, Hajrudin, *Ibn Mālik i njegova Alfiyya*, (2016) Zbornik Islamskog pedagoškog fakulteta u Bihaću broj 8, Bihać.
7. Karrār, Munā Aḥmad Al-Ḥusayn, *‘Asar al-madrasa al-bašriyya fī al-naḥw al-‘andalusiyy*, doktorska disertacija na Fakultetu za arapski jezik na Islamskom univerzitetu Ummu Durmān, <http://mohamedrabeea.net/library/pdf/ca90395-e491-4a3e-b1ae-c66ce0abdb97.pdf> (link ispravan na dan 17. 10. 2019.)
8. Kico, Mehmed, (2003) *Arapska jezikoslovna znanost*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo.

9. Ma'rūf, 'Abd Allāh, *Al-Naḥw al-'arabiyy - naṣ'atuhū wa madārisuhū wa qaḍayāhu*, https://www.alukah.net/literature_language/0/124121/ (link ispravan na dan 17. 10. 2019.)
10. Maw'id, Muḥammad, (2003) „Madrassa al-'Andalus al-naḥwiyya 'am al-dars al-naḥwiyy fī al-'Andalus“, *Mağalla al-turāt al-'arabī*, Dimašq, raqm 91.
11. Muftić, Teufik, (1984) *Arapsko-srpskohrvatskog jezika rječnik*, Starješinstvo IZ-e, Sarajevo.
12. Muftić, Teufik, (1998) *Gramatika arapskog jezika*, Ljiljan, Sarajevo.
13. Mulović, Amra, (2012) *Šejh Jujo o regensu*, Dobra knjiga, Sarajevo.
14. Sayyid (Al-), 'Amīn, (1964) *Al-'Ittiğāhāt al-naḥwiyya fī al-'Andalus*, Al-Qāhira, Kulliyya Dār al-'ulūm.

ANDALUSIAN GRAMMAR SCHOOL

PhD Hajrudin Hodžić, Islamic Faculty of Pedagogy

University of Bihać

E-mail: hajrudinhodzic@gmail.com

Summary

The Andalusian Grammar School is one of the series of grammar schools that has enriched Arabic linguistics and left an indelible mark on its further development.

After the arrival of the Arabs in Andalusia, due to its specific geographical location, there was a need to study Arabic and all disciplines related to it. Although living far away from scientific centers in the Arab East, the Andalusians became recognizable for their characteristic views and commentary on numerous capital works, but also on works that originated in Granada, Cordoba and Seville, greatly enriching the Arab library.

The paper presents the circumstances in which this school was created, outlines the most significant characteristics and attitudes of this school, as well as the most significant protagonists of the Andalusian school and their contribution to the development of Arabic grammar in general.

Keywords: Arabic, Andalusia, grammar, grammar school, kuf and basran school.

الدكتور المحاضر خيرالدين هوجيتش

جامعة بيهاتش

كلية التربية الإسلامية

E-mail: hajrudinhodzic@gmail.com

مدرسة النحو الأندلسية

الملخص

تعد مدرسة النحو الأندلسية واحدة من سلسلة مدارس النحو التي أثّرت اللغويات العربية وتركت أثراً ملموساً في اتجاهها وتطورها.

بعد وصول العرب إلى الأندلس ظهرت الحاجة لدراسة اللغة العربية وجميع التخصصات المتعلقة بها، وكانت هذه الحاجة ملحة بسبب موقع الأندلس الجغرافي المميز. وعلى الرغم من أنهم عاشوا بعيداً عن المراكز العلمية في الشرق العربي، إلا أن الأندلسيين أصبحوا معروفين بأرائهم المميزة وشروحهم للعديد من المراجع الأصلية في اللغة العربية، كما أنهم عُرفوا بمؤلفات مميزة ظهرت في غرناطة وقرطبة وإشبيلية والتي أغنت المكتبة العربية بشكل كبير.

يقدم هذا البحث تصوراً عن الظروف التي نشأت فيها هذه المدرسة، ويحدد أهم خصائصها ومواقفها، فضلاً عن أهم أبطال المدرسة الأندلسية ومساهماتهم في تطور النحو العربي بشكل عام.

الكلمات المفتاحية: اللغة العربية، الأندلس، النحو، المدرسة النحوية، المدرسة الكوفية، المدرسة البصرية.